

Бердянський державний педагогічний університет

Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Пояснювальна записка
до дипломного проекту (роботи)
магістр
(освітній ступінь)

на тему

**“СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ДО ПРИЙОМНОЇ СІМ’Ї”**

Виконала: здобувач вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
II курсу, групи М22СРз
Галузь знань 23 Соціальна робота
спеціальності 231 “Соціальна робота”
Освітньо-професійна програма:
«Соціальна педагогіка»

Звяга Катерина Миколаївна

Керівник: к.пед.н., доцент **Петровська К.В.**

Рецензент: к.пед.н., доцент **Захарова Н.М.**

2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ДО ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї	7
1.1. Проблема сирітства в сучасному українському суспільстві.....	7
1.2. Соціально-правовий і юридичний аспект взаємин між дітьми-сиротами і дітьми позбавленими батьківського піклування та прийомними батьками і батьками-вихователями.....	12
1.3. Роль фахівця із соціальної роботи у підготовці кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі.....	26
Висновки до першого розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА	44
2.1. Дослідження особливостей адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в прийомних сім'ях.....	44
2.2. Методичне забезпечення процесу адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї	58
Висновки до другого розділу.....	64
	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Сьогодні в Україні в умовах економічної кризи, політичної та соціальної нестабільності, радикальних соціально-культурних змін до яких додалися ще й військові дії подвоїлось число дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Згідно із статистичними даними нині в Україні таких дітей понад 100 тис., з них 51 тис. перебуває в інтернатах, щорічно 25 тис. дітей потрапляє до притулків для неповнолітніх [2].

В цих державних закладах діти отримують цілий ряд освітніх, медичних та соціальних послуг, але існують значні розбіжності в процесі їхньої соціалізації, які проявляються у відсутності навичок самостійного життя, нездатності розвивати стосунки в сім'ї, колективі, соціумі та ін.

Оскільки система виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, в закладах інтернатного типу далеко не досконала, то виникла нагальна потреба в інших більш дійсних формах опіки над неповнолітніми. Однією з них є створення будинків сімейного типу та виховання дітей у прийомних сім'ях.

Досвід європейських країн, які вже давно відмовились від системи інтернатів, показує, що цим негативним явищам можна запобігти. Необхідно лише посилити державну підтримку сімей з дітьми та інвестувати в розвиток та соціалізацію дітей, які потребують особливої уваги. Критичні ситуації слід своєчасно розпізнавати та запобігати, а неблагополучним сім'ям надавати всебічну професійну соціальну допомогу.

Пріоритетними сферами громадського порядку є формування альтернативних форм догляду, зміни в законодавстві на підтримку державної підтримки формування сім'ї, нові можливості та ризики, пов'язані зі створенням прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Соціальні працівники, які брали безпосередню участь у формуванні механізму нової державної системи, констатують, що експеримент, затверджений урядовим розпорядженням щодо поширення міжнародного

досвіду у вихованні сім'ї дітей-сиріт в Україні, ще не використаний повністю. Запланованого результату досягти не вдалося – прийомні сім'ї та сімейні будинки не здобули необхідної популярності та іміджу в нашому суспільстві.

З початку 2006 року ситуація почала кардинально змінюватися – після Указу Президента розв'язання цієї проблеми набуло статусу державної програми. Це значить, що держава взяла на себе відповідальність за реальну допомогу таким сім'ям.

Указ президента України вже у 2019 “Про деякі питання забезпечення прав та законних інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей” [5] також дав змогу на продовження розвитку системи опіки та здобуття європейського досвіду у цій галузі.

Світовий досвід фостерингу переконав громадськість у тому, що прийомна сім'я – найефективніша форма виховання дітей, які потребують опіки держави. Сімейні форми влаштування пропонують соціальний захист, захист майна та житлових прав дитини, догляд, виховання, розвиток, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб, особистісного розвитку тощо [3].

Однак маючи негативний досвід життя в родині, серйозні порушення процесу соціалізації, батьківське забуття, різні види депривації та соціальну дезадаптацію, діти-сироти важко пристосовуються до зміни умов, а напрацювання ними механізмів пристосування, які допомагають змінити поведінку, не завжди відбувається успішно [1]. Діти, які потрапили в прийомні сім'ї безпосередньо з традиційних сімей, зазвичай зазнають наслідків трагічних обставин, які перервали нормальний перебіг їхнього життя. Такі діти знають, що таке сім'я, оскільки їхні перші роки життя проходили в оточенні родичів. Тому діти із прийомних родин належать до групи ризику, бо можуть стати неблагополучними, одна з причин цього – проблеми адаптації до нового соціального та культурного середовища.

За останній час проблеми захисту дітей-сиріт розглядають досить активно та всебічно. Сімейним формам утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування присвячені роботи багатьох науковців.

Вивченню сім'ї як соціального інституту і малої групи присвячені роботи А. Антонова, М. Мацковського, В. Медкова, А. Харчева та ін. Форми та методи соціальної роботи з сім'ями стали предметом дослідження українських науковців: І. Зверєвої, О. Безпалько, С. Харченка, А. Капської, І. Трубавіної, Т. Семигіної та ін. Проблеми сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах охарактеризували: Г. Козубовська, В. Керецман, Г. Товканець, М. Соляник, А. Черникова та ін. Особливості соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями охарактеризовано у працях Г. Бевз, Н. Комарової, І. Пешої, Ж. Петрочко та ін.

Серед праць зарубіжних соціологів, які виступають в якості теоретико – методологічної основи аналізу означеної проблем соціальної адаптації дітей – сиріт, важливе місце займають концепції аномії (Е. Дюркгейм), девіації (Р. Мертон), соціальної мобільності (П. Сорокін).

До історичного досвіду вирішення проблеми піклування дітей – сиріт звертаються і сучасні дослідники, такі як: Л. Бадя, В. Бобровников, В. Беляков, Е. Горшкова, Н. Елфимова, В. Єгошина, А. Нечаєва, Н. Смоленська та ін. Проблемами сирітства і вивченням особливостей психологічного розвитку дітей-сиріт займаються також такі вчені, як: Л. Божович, Г. Бевз, М. Василева, І. Дементєва, Є. Коваленко, Н. Комарова, І. Пеша, А. Прихожан та ін. Але на сьогодні недостатньо вивченими є особливості соціальної адаптації дітей-сиріт, створення ефективних умов для подальшого конструктивного функціонування в суспільстві, реалізація ефективних шляхів подолання сирітства.

Таким чином, аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що існують суперечності між:

1) постійно зростаючою потребою суспільства в адаптованій особистості та наявністю певних труднощів адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї;

2) наявністю теоретичних положень та реальною практикою взаємодії соціальних служб та родини щодо вирішення проблеми адаптації.

Зважаючи на актуальність проблеми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування, визнання урядом України доцільності функціонування прийомних сімей, як сімейних форм опіки, соціально-педагогічне і практичне значення даної проблеми і її недостатня розробленість зумовили вибір теми дослідження: *“Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї”*.

Об'єкт дослідження – процес соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в умовах діяльності прийомної сім'ї.

Предмет дослідження – комплекс засобів соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати комплекс засобів соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему сирітства в сучасному українському суспільстві.

2. Дослідити соціально-правовий і юридичний аспект взаємин між дітьми-сиротами і дітьми позбавленими батьківського піклування та прийомними батьками і батьками-вихователями.

3. Визначити роль фахівця із соціальної роботи у підготовці кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі.

4. Дослідити особливості адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в прийомних сім'ях.

5. Розробити методичне забезпечення процесу адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї.

У процесі дослідницької роботи було використано комплекс **методів**:

– *теоретичні*: спрямовані на визначення концептуальних підходів до проблеми та обґрунтування категоріального апарату дослідження: функціональний та структурний аналіз; екстраполяція й узагальнення даних з проблеми дослідження, одержаних у процесі вивчення наукової літератури; синтез, порівняння, узагальнення й систематизація науково-теоретичних положень; класифікація, моделювання, прогнозування;

– *емпіричні*: було використано для безпосереднього вивчення досліджуваного явища: педагогічний експеримент, стандартизовані психодіагностичні методики, адаптовані відповідно до завдань дослідження;

– *математичної статистики* для перевірки достовірності та ефективності результатів експериментального дослідження.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 65 сторінки, із них основного тексту – 60 сторінок.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерській роботі запропоновано шляхи розв'язання проблеми соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї, що знайшло своє відображення у теоретичному обґрунтуванні комплексу засобів соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї. Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що є підставою для таких висновків:

1. Статистичний аналіз проблеми сирітства в сучасному українському суспільстві дає підстави стверджувати про те, що незважаючи на всі зусилля держави, в Україні відсоток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається високим. Це свідчить про необхідність вжиття заходів для зміни системи гарантування права дитини на сім'ю та зміни національної тенденції у догляді за дитиною.

2. За результатами аналізу наукової літератури та документів соціально-правового й юридичного характеру, встановлено, що розвиток сімейних форм виховання – прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу – визнано пріоритетним напрямом державної політики у найповнішому забезпеченні інтересів дитини і соціальної підтримки сімей.

3. Особливе значення має соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які за сучасних умов залишаються без піклування батьків. Його здійснення залежить не тільки від сім'ї, а й від діяльності соціальних установ, що сприяють соціалізації, беруть участь у вихованні та навчанні дітей. Державна соціальна підтримка сімей та дітей є важливою передумовою успіху в реформуванні системи опіки та піклування над дітьми.

Важливим елементом якісного функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу є навчання прийомних батьків, батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу. У цьому найпершим помічником стає фахівець із соціальної роботи.

Встановлено, що, перш ніж почати свою діяльність дитячий бкдинок сімейного типу та прийомна родина повинні пройти певні етапи створення та на кожному з них здійснити певні процедури. На кожному із етапів відводиться важлива роль фахівцю із соціальної роботи, який покликаний допомагати та підтримувати родину, яка вирішила взяти дитину на усиновлення.

З метою з'ясування особливостей адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в прийомних сім'ях ми провели дослідження з прийомними дітьми та сім'ями протягом 2021-2022 років. Дослідження проводилося за допомогою опитувальника FACES-3 "Шкала сімейної адаптації та згуртованості" Д. Олсона. Для отримання достовірних результатів дослідження ми проводили спільно із прийомними батьками досліджуваних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що розділений і об'єднаний типи родин є збалансованими і забезпечують ефективне функціонування прийомної сім'ї. А родини дітей-сиріт з роз'єднаним (50%) і заплутаним (25%) типом згуртованості є проблемними. Такі родини характеризуються відчуженням один від одного, відсутністю стійкої емоційної близькості або навпаки надмірною залежністю один від одного.

Також ми виявили, що в групі дітей-сиріт показник ригідної адаптації склав 25%, а хаотичної – 60%. Такі показники є свідченням того, що прийомна сім'я перебуває в кризі внаслідок входження нового члена родини, у цьому стані сім'я може перебувати досить довго, адже ця криза більшою мірою залежить від періоду часу, який необхідний для адаптації до кризової ситуації.

Саме тому необхідним є їх підтримка з боку спеціалістів шляхом підвищення батьківської компетентності, особливо у вирішенні проблем, що виникають безпосередньо в сімейному функціонуванні.

Змістовна характеристика методичного забезпечення процесу адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї дала можливість уточнити перелік форм та методів соціально-педагогічної

роботи з підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, що розкривається в реалізації їх основних напрямів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Г.М. Прийомна сім'я : соціально-психологічні виміри: [Монографія] / Г.М. Бевз. К.: Видавничий Дім "Слово", 2010.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009.
3. Бойко Ж. Форми влаштування дітей, позбавленого батьківського піклування // Підприємництво, господарство и право. 2012. № 6.
4. Бондаренко В. В. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. 2011. № 20.
5. Бондаренко Т. В. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / [Бондаренко Т. В., Гришко А. А., Журавель Т. В., Зверева І. Д. та ін.]; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. К.: Версо 04, 2011.
6. Бордіян Я. І. Вирішення проблем соціального сирітства. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 4.
7. Будзінська О. Правові аспекти усиновлення українських дітей, які є громадянами України, іноземцями // *Юридичний журнал*. 2009. № 2.
8. Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. К.: НУОУ, 2014. Вип. 1 (38).
9. Галатир І. А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2011. № 3.
10. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 148. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>.

11. Дрозд Г. Кому лелеки приносять дітей в Україні, або Нотатки до Дня усиновлення[Електронний ресурс] // електронне видання – 2018: <https://opinionua.com/2018/09/26/notatki-do-dnya-usinovlennya/#prettyPhoto>

12. Зверева І.Д. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Д. Зверєвої; авт.: І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко та ін. К.: Держсоцслужба, 2007. 144 с.

13. Звяга К., Петровська К. Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до прийомної сім'ї / Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки 10 листопада 2022 року. Том 1. Суспільні науки. Бердянськ: БДПУ, 2022. 340с. / С.125-126.

14. Івлєва Т. М. Державна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю, Київ, 20-21 травня 2013 р.; за заг. ред. д.держ.упр., проф. Н. В. Грицяк. К.: СІТИ КИЇВ ПРІНТ, 2013.

15. Ігнатенко К. В. Сутнісні характеристики поняття «підготовка прийомних батьків» // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2011. Вип. №20, ч. 5.

16. Ігнатенко К. В. Сутність та структура готовності прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] // Науковий вісник Донбасу. 2010. Вип. № 4. Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua>

17. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2012. № 19.

18. Комарова Н. М., Пеша І. В. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів К.: Держсоцслужба, 2006.

19. Кривачук Л. Ф. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Ф. Кривачук // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр",

2011. № 3.

20. Кримчак Л.Ю. Особливості соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт у їх підготовці до самостійного життя / Л. Ю. Кримчак // Вісник Дніпропетровського університету імені А.Нобеля.: Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. № 2 (10)

21. Кучерук К. І. Становлення та розвиток інституту усиновлення // Держава та регіони. 2009. № 2. С. 32

22. Лактіонова Г. М., Зверєва І. Д. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності. К.: Фенікс, 2009. 360 с.

23. Лук'яненко Н. М. Соціально-психологічні проблеми функціонування прийомних сімей // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Т. 2, Вип. 8. 2012.

24. Мордань О. Об'єктивні чинники впливу на державну політику щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків // Соціальна і гуманітарна політика. 2013. С. 234

25. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України І гол. ред. О. В. Діденко. 2012. Вип. 5. Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua>

26. Нагула О. Л. Психологічні особливості батьківської компетентності молодого подружжя / О.Л.Нагула // Вісник Інституту розвитку дитини : зб. наук. пр. К.: [б. в.], 2012. Вип. 164. № 24. Ч. УШ.

27. Питання підготовки Рекомендацій про включення до єдиного банку даних потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Лист ДСССДМ від 4.11.2009 N 01/1584.

28. Піча В.М. Все про соціальну роботу [Текст]: [Навчальний енциклопедичний словник-довідник] / За науковою ред. д.с.н., проф. В.М. Пічі. Вид. 2-ге, виправлене, перероблене та доповнене. Львів: "Новий Світ. 2000", 2013. 616 с.

29. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2009.
30. Рябцева Н. О. Особливості виховання дітей- сиріт у будинках і прийомних будинках // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвуз. зб. наук. пр. 2012.
31. Сидоренко О. А. Особливості постінтернатної соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. Луганськ: Вид-во СНУ, 2012. № 2.
32. Сімейний кодекс : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III (станом на 10.11.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
33. Статистичні дані Державної служби статистики України за 2000–2017 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
34. Терновець О. М. Сирітство як соціальна проблема. Гуманітарний вісник ДВЗН «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць Переяслав-Хмельницький, 2012. вип. 26.
35. Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. № 3.
36. Указ Президента України ["Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей"](#) № 376 від 04.05.07 року [Електронний ресурс]. – URL: www.zakon.rada.gov.ua
37. Харук Т. Я. Становлення закладів для дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. 2011. № 3.
38. Харченко Ю. П. Модернізаційні аспекти соціально-правового захисту дітей, позбавлених батьківського піклування // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 8. С. 170–172.

39. Ченбай І. В. Характеристика програми «Прайд» та особливості її адаптації в Україні /І. В. Ченбай //Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. 2010. Вип. 183, ч. 3.
40. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2012. Вип. 96.
41. Чистяк О. В. Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. № 2 (23).
42. Яремчук В. В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема // Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В. Стефаника. 2010. № 15.
43. Яскевіч О. В. Поняття компетентності в сучасному педагогічному дискурсі [Електронний ресурс] // Науковий вісник Донбасу: електронне наукове видання 2010. 1 (9). URL: http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN10/10yovspd.pdf.